

ЖИТТЄУСТРІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ВІД РАДЯНСЬКОЇ ДО ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ЕПОХИ

Скворець В.О. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті наведено аналіз переходу до нового життєустрою народу в Україні. Аналізуючи процес суспільного відтворення, який уявляється як сутність життєустрою, автор звертає увагу на негативні тенденції в таких інститутах формування життєустрою як відтворення людини, відтворення матеріального виробництва, відтворення виробничих відносин і соціальної структури населення, відтворення політичної системи суспільства, відтворення умов існування (техносфери), відтворення соціокультурних цінностей та відтворення способу життя соціальних суб'єктів.

This article displays the analysis of turning to a new life organization of people in Ukraine. Analyzing the process of social reproduction, that is represented as the essence of life organization. The author pays attention to negative trends in such issues of formation of life organization as reproduction of a human being, reproduction of material manufacture, reproduction of industrial relation and social structure of population, reproduction of political system, reproduction of life conditions (technosphere), reproduction of social cultural values and reproduction of the way of life of social subjects.

Ключові слова

ЖИТТЄУСТРІЙ НАРОДУ, ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПАСТКА, ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА, ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МАТРИЦІ, ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄУСТРОЮ НАРОДУ, ПРОЦЕС СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ, СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА, ТЕХНОСФЕРА

Вступ

Зміни життєустрою українського народу протягом двох останніх десятиліть характеризуються посиленням небезпечних тенденцій. Протягом цього періоду значною мірою зруйновано засади того життєустрою, який склався в Україні після Другої світової війни. Його основою була планова економіка, що забезпечувала процес відтворення людини, стабільний і достатньо високий рівень розвитку науки, освіти, охорони здоров'я, культури, а також розширене відтворення промисловості, сільського господарства, житлового будівництва. Суттєвим недоліком радянського життєустрою було обмеження свободи людини в різних сферах суспільного життя та практика їх одержавлення, яка перетворилася на гальмо суспільного розвитку.

Підтверджений народом на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року вибір незалежного розвитку України правляча верхівка сприйняла як можливість на свій розсуд визначати суспільно-політичний устрій країни. У внутрішній політиці обрано курс на перехід до ринкової економіки шляхом приватизації державного майна, а зовнішньополітичний курс визначив орієнтацією на США та Західну Європу (як визнання однополюсного світу із беззаперечним домінуванням США). Цей курс правлячої верхівки України виявився шкідливим для народу, оскільки не тільки ігнорував його потреби, а й відкинув країну за рівнем соціального, промислового, аграрного, технологічного і наукового розвитку на десятиліття. Усі Президенти України стверджували, що ведуть Україну в Європу («Європейський вибір», «євроінтеграція», «євроатлантична інтеграція»), а фактично привели до рівня країн Африки. Це стосується таких показників як рівень виробництва ВВП на душу населення, конкурентноздатність вітчизняної економіки, соціальна структура населення, рівень фінансування науки, наявність соціальних проблем (бідність населення, масове безробіття, злочинність, корупція, дитяча безпритульність, бездомність дорослих, епідемії туберкульозу, СНІДу, венеричних захворювань...). Правляча верхівка України свідомо руйнувала ті інституціональні матриці радянського життєустрою, які забезпечували УРСР гідне місце серед 10 провідних країн світу. Результатом державної політики стало знищення колгоспів і радгоспів, які по суті були крупнотоварними аграрними підприємствами. Деякі кандидати в Президенти України нині визнали, що перспектива порятунку українського села і перетворення України на провідного виробника на світовому продовольчому ринку полягає у створенні великих аграрних підприємств. Що за божевілля? Для чого ж було нищити колгоспи та радгоспи? Їх треба було реформувати. І не доводилося б Україні імпортувати м'ясо, і не були б в Україні ціни на цукор вищими за світові. Ті ж кандидати визнають, що для вирішення проблем регіонального розвитку треба в кожному райцентрі створити бюджетонаповнювальне підприємство. В радянський період такі підприємства були в кожному райцентрі, але ринкові реформи 90-х років їх знищили. В Оріхові на заводі «Орсільмаш» в радянський час працювало 5 тисяч працівників, а зараз від заводу залишилися руїни, а більшість колишніх працівників перетворилися на маргіналів. Такої долі зазнали тисячі підприємств, а втрати народу від неоліберальних реформ є доленосними. Голова Верховної Ради України В.М. Литвин констатував: «країні потрібні «народозберігаючі програми», тобто національною ідеєю України має бути те, як зберегти свій народ» [2, с. 2].

За оцінкою С. Кара-Мурзи, народи пострадянських республік внаслідок краху СРСР опинилися в *екзистенціальній пастці*. Розглядаючи крах Радянського Союзу як результат реалізації

певними суспільно-політичними силами антирадянського проекту, вчений констатує, що цей проект завдав важкого удару по цивілізаційних засадах життєустрою цілих народів. «А для тих, кому доведеться розбирати руїни нашого зруйнованого дому, структуру антирадянського мислення треба знати обов'язково, оскільки воно нікуди не ділося. Навпаки, воно все ще нагнітається всією міццю ідеологічної машини, і виявляється, багато його блоків у дійсності мали головним об'єктом атаки зовсім не політико-ідеологічну шапку СРСР, а саме цивілізаційні основи життєустрою наших народів. Не проти КДБ вони були спрямовані, а проти дитсадку та піонертабору» [13, с. 8, 19]. Протягом двох останніх десятиліть українське суспільство втратило провідні позиції, які воно займало серед лідерів промислового і технічного розвитку. Правляча верхівка України зациклилася на проблемі переформатування суспільної свідомості та історичної пам'яті з метою переконати народ, що весь радянський період історії України однозначно був трагічним, помилковим та безплідним. Такий підхід є перепорою для поступального розвитку країни, оскільки безапеляційно відкидає всі позитивні надбання різних форм життєдіяльності радянського періоду. Необхідність наукової розробки шляхів виведення народу із екзистенціальної пастки потребує осмислення змін у процесі формування життєустрою народу.

Мета статті – здійснити соціально-філософський аналіз складових процесу формування життєустрою народу в сучасній Україні.

Обговорення проблеми

Розглянемо зміст ключових понять теми. Поняття «життєустрій» зустрічається в літературі, але у філософських словниках його поки що не знайти. В словнику С.І. Ожегова воно означає «створення будь-кому нормальних умов життя, побуту» [22, с. 167]. Подібне визначення поняття «життєустрій», яке відрізняється відсутністю в ньому займенника «будь-кому», знаходимо в «Новом словаре русского языка» Т.Ф. Єфремової [10, с. 462]. Таке уточнення поняття є не випадковим. Дефініція в словнику С.І. Ожегова недостатньо розкриває сутність поняття, бо не враховує активності тих, для кого ці умови створюються. Уточнення поняття «життєустрій» вимагає подолання обмеження його змісту, зумовленого пасивним «створення будь-кому», і розширення його змісту активним «створення будь-ким», на що й орієнтує визначення у словнику Т.Ф. Єфремової. Окрім того, уточнення змісту поняття вимагає визначення факторів, які характеризують життєустрій. Більш глибоким за сутністю і змістом уявляється наступне поняття. **Життєустрій** – це система забезпечення нормальних умов життя, яка є результатом життєдіяльності людей і відображена сукупністю факторів, серед яких визначальними є: 1) цілеспрямована суспільна діяльність

Життєустрій українського народу: від радянської до пострадянської епохи

особистостей; 2) взаємодія соціальних суб'єктів у процесі реалізації своїх потреб та інтересів; 3) нагромадження соціального досвіду і соціальних цінностей; 4) формування суспільних відносин і соціального капіталу; 5) забезпечення соціальної безпеки життєдіяльності з допомогою соціальних норм та інших засобів; 6) реалізація різноманітних проектів з використанням різних ресурсів; 7) забезпечення умов для реалізації процесу суспільного відтворення. Явище життєустрою виявляє «систему забезпечення нормальних умов життя», а системоутворюючим чинником життєустрою є процес суспільного відтворення, зумовлений об'єктивними, необхідними, стійкими, істотними, повторюваними, внутрішніми соціальними зв'язками, які формують означену цілісність. Саме тому *процес суспільного відтворення являє собою сутність життєустрою*.

Для осмислення **процесу формування життєустрою** народу та інших соціальних суб'єктів методологічною основою може бути концепція суспільного відтворення, що спирається на підґрунтя політичної економії. «Відтворювальна концепція К. Маркса створила методологічну підставу для розуміння суспільства, будь-якого співтовариства як постійного повсякчасного результату діяльності людей у якості суб'єктів культури, суспільних відносин, суб'єктів масової творчої діяльності, тобто як цілісного суперечливого відтворювального процесу, що співпадає в кінцевому підсумку з людською історією. Сьогодні, через багато років після виникнення цієї концепції, можна зробити висновок, що ця центральна методологічна ідея виявилася непорушною і навіть не стала предметом серйозної критики» [3, с. 57]. Підвалини наукового осмислення поняття «життєустрій» заклав С. Кара-Мурза у фундаментальній праці «Советская цивилизация» [15; 16]. У розвиток уявлень про формування життєустрою зробила внесок С.Г. Кірдіна, запропонувавши концепцію інституціональних матриць, що ґрунтується на поняттях «базовий інститут» й «інституціональна матриця». *Базові інститути – це «глибинні, історично стійкі основи соціальної практики, які забезпечують відтворення соціальної структури в різних типах суспільств»*. «Поняття «матриця» походить від латинського слова matrix (matricis), яке перекладається як «матка, материнська утроба». В сучасній мові матриця означає загальну основу, схему, якусь початкову форму, яка породжує подальше відтворення будь-чого. Інституціональна матриця – це вихідна модель базових соціетальних інститутів, що склалися в співтовариствах, здатних себе відтворювати в історії. ... Отже, *інституціональна матриця – це стійка, історично утворена система базових інститутів, які регулюють економічну, політичну та ідеологічну підсистеми суспільства»*. Автор концепції виділяє західну і східну інституціональні матриці як ідеальні типи у веберовському розумінні та визначає їхню роль. «Інституціональна

матриця «задає» природу суспільства, визначає його специфіку, що відтворюється в ході історичної еволюції. Інакше кажучи, економічні, політичні та ідеологічні інститути виступають як три іпостасі, три грані певного типу суспільства» [18, с. 15-17]. На нашу думку, **роль інституціональних матриць** у процесі формування життєустрою народу може бути деталізована шляхом аналізу відтворювальних механізмів (інститутів). Найважливішими з *інститутів формування життєустрою* є: 1) відтворення людини; 2) відтворення виробництва і споживання; 3) відтворення виробничих відносин і соціальної структури; 4) відтворення політичної системи суспільства; 5) відтворення умов існування соціуму (техносфери); 6) відтворення соціокультурної сфери; 7) відтворення способу життя соціальних суб'єктів.

Розглянемо процес відтворення людини в Україні післявоєнного періоду і періоду незалежності. В. Андрущенко в книзі «Організоване суспільство» аналізує демографічний розвиток у післявоєнний період. «Протягом 30 років, від перепису 1959 р. до перепису 1989 р., населення республіки збільшилося на 9,6 млн. чол. і дійшло до 51,7 млн. Україна перебувала на шостому місці в Європі за кількістю населення після Росії, Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції. Однак, зіставлення переписів свідчить про те, як різке зменшувався приріст населення (у тис. чол.): 1959-1970 рр. – 5258; 1970-1979 рр. – 2248; 1979-1989 рр. – 1862. ... Внаслідок зниження народжуваності і зростання смертності населення неухильно і різко скорочувався природний приріст. У 80-х роках природний приріст перестав забезпечувати просте відтворення поколінь. Україна опинилася перед загрозою депопуляції – абсолютного скорочення чисельності народонаселення. Причини зниження народжуваності і збільшення смертності населення були різноманітними, проте найбільшою мірою на погіршення демографічної ситуації впливала економічна незабезпеченість населення. Роки «застою» характеризувалися стрімким зростанням міського населення. За 1965-1985 рр. воно збільшилося в Україні з 19,9 до 33,2 млн. чол. Сільське населення за ці роки скоротилося з 22,6 до 17,6 млн. чол. Кількість сіл в Україні зменшилася більш як на 2 тис. Виїжджала з сіл переважно молодь, внаслідок чого вікова структура самодіяльного сільського населення вкрай погіршилася. Середньорічна чисельність колгоспників, які працювали в громадському господарстві, знизилася з 6,4 до 3,9 млн. чол. Якщо в 1960 р. сільські жителі становили половину населення України, то в 1985 р. – тільки третину» [1]. З 1991 р. відтворення людини в Україні характеризувалося різким наростанням негативних тенденцій, які привели країну до загрози демографічної катастрофи. «Існуюча демографічна ситуація в Україні викликає занепокоєння, адже за 1991-2007 рр. чисельність населення зменшилась на 5,5 млн. осіб. За прогнозними даними відділу Життєустрій українського народу: від радянської до пострадянської епохи

економічних і соціальних досліджень ООН, до 2050 р. населення нашої країни становитиме близько 26 млн. осіб. Деяко оптимістичнішим є прогноз вітчизняних науковців, розроблений Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, за яким до 2050 р. населення України становитиме 36,3 млн. осіб. Зазначені тенденції створюють реальні загрози національній, у тому числі економічній, безпеці країни, що призведе до дефіциту трудових ресурсів, зменшення обсягів ВВП країни та продуктивності праці, а загалом до погіршення якості трудового потенціалу суспільства» [11, с. 41]. Вже й політики визнають головною причиною цієї кризи політичний курс держави. «На думку міністра праці та соціальної політики України Л. Денисової, головним чинником демографічної кризи України є хибний курс реформ (починаючи зі здобуття Україною незалежності) на реалізацію в країні латиноамериканської моделі розвитку, запропонованої Міжнародним валютним фондом. Основними компонентами зазначеної кризи, як вважає міністр, є низький рівень життя, висока смертність від соціально-небезпечних захворювань, недосконала пенсійна система» [11, с. 44].

Отже, якщо у 80-х роках ХХ століття в Україні лише намітилися деякі тенденції погіршення демографічної ситуації, які були пов'язані з процесом урбанізації, то в незалежній Україні розгорнулася демографічна криза (катастрофа), яка стала прямим наслідком політичного курсу неоліберальних реформ. Розглянемо специфіку **процесу відтворення виробництва і споживання** в Україні післявоєнного періоду та періоду незалежності. В статті «Українська Радянська Соціалістична Республіка» надано великий статистичний матеріал, який реально відображає становище народного господарства України в третій чверті ХХ століття. В УРСР валовий суспільний продукт в 1975 р. виріс у порівнянні з 1965 р. у 1,8 разу, національний доход – у 1,7 разу. Валова промислова продукція в 1975 р. зросла в порівнянні з 1940 р. у 12 разів. За період 1941-1975 рр. обсяг капіталовкладень зріс у 18 разів. Тільки за 1971-1975 рр. обсяг промислового виробництва зріс на 41 %. Із таблиці 3 «Темпи зростання валової промислової продукції за галузями» видно, що з 1950 р. по 1975 р. валова продукція промисловості зросла більше ніж у 10 разів, виробництво електроенергії – майже у 10 разів, продукція чорної промисловості – більше як у 6 разів, машинобудування та металообробки, хімічної та нафтохімічної промисловості – більш як у 3 рази, легкої промисловості – більш як у 2,3 рази, харчової – в 1,6 разу. Із таблиці 9 «Поголів'я худоби (в усіх категоріях господарств)» видно, що з 1951 р. по 1 січня 1976 р. поголів'я великої рогатої худоби зросло з 11,2 млн. голів до 24,2 млн. голів, у тому числі корів – з 4,8 млн. голів до 9,0 млн. голів, свиней – з 7,8 млн. до 16,2 млн. голів, овець та кіз – із 6,7 млн. до 9,1 млн. голів. Із таблиці 8 «Валовий збір сільськогосподарських культур» видно, що з 1950 р. по 1975 р. збір

зернових, включаючи пшеницю, зріс з 20,4 млн. т. до 33,8 млн. т., цукрових буряків – з 14,6 млн. т. до 38,3 млн. т., овочів з 2,3 млн. т. до 6,0 млн. т. [24]. Отже, натуральні показники зростання як промислового, так і сільськогосподарського виробництва засвідчують наявність «економічного дива» в Україні в 1950-1975 роках. І.М. Кравченко наводить докази високої ефективності агропромислового комплексу УРСР. «Підбиваючи підсумки розвитку періоду інтенсифікації сільського господарства і на цій основі розбудови АПК, наведемо такі дані: на кінець 80-х років АПК республіки вийшов на перше місце в колишньому СРСР і впритул наблизився до рівня, а по деяких показниках навіть перевищив, найбільш розвинуті капіталістичні країни світу в галузі аграрного виробництва». Далі вчений наводить таблицю 2 «Рівень виробництва і споживання найважливіших продуктів харчування на душу населення в 1989-1990 рр.». В цей період УРСР займала провідні місця в світі за виробництвом сільськогосподарської продукції на душу населення: зерна – 1-е місце (1027 кг), картоплі – 2-е (373 кг), м'яса та м'ясопродуктів – 4-е (86 кг), молока та молокопродуктів – 2-е (471 кг), цукру – 1-е (100 кг); за споживанням на душу населення: зерна – 1-е місце (138 кг), картоплі – 1-е (127 кг), м'яса та м'ясопродуктів – 8-е (60 кг), молока та молокопродуктів – 3-е (367 кг), цукру – 2-е (47 кг). «Високі темпи і стабільність економіки, зростання добробуту населення, докорінне поліпшення умов праці, побуту і охорони здоров'я радянських людей зумовили суттєве подовження життя, середня тривалість якого на кінець 80-х років становила 71 рік, у т.ч. чоловіків – 66, жінок – 74 роки, що лише на 3-4 роки менше проти найрозвинутіших капіталістичних країн» [19, с. 134-135].

Відтворення продуктивних сил в незалежній Україні 90-х років мало руйнівний характер. «Чисельність зайнятих продуктивною працею зменшилася за 1990-2000 рр. з 24 млн. до 16,3 млн. чол., або на 32,1 %. Зруйновано більшість трудових колективів із сформованими за багато років складом працівників, організацією, традиціями. Істотно знизився загальний культурно-технічний рівень працюючих через відплив багатьох професіоналів у комерцію, виїзд висококваліфікованих ІТП, техніків та робітників за кордон, через неясність перспективи. Погіршилося оснащення праці засобами виробництва. Інвестиції в основні фонди за 1990-1997 рр. скоротилися на 79,3 % і в 2000 р. становили всього 23,5 % до рівня 1990 р. За роки реформ небезпечних розмірів досягла спрацьованість основних засобів виробництва: у промисловості – на 48 % на кінець 2000 р., у сільському господарстві – на 47,2 %, у будівництві – на 45 %, на транспорті – на 50,8 %, в обігу – на 36 %. ... Загальне руйнування продуктивних сил відбиває падіння виробництва товарів і послуг: воно досягло в 1998-1999 рр. 47,7 % від рівня 1989 р. За 1990-1999 рр. ВВП України впав на 60,6 %» [8, с. 51-52]. Ю. Збітнев і М. Життеустрій українського народу: від радянської до пострадянської епохи

Сенченко створили «Білу книгу України або Вашингтонський консенсус в дії» [12], що містить аналіз економічного та соціального стану України за 1991-2001 роки. Близько трьохсот таблиць і рисунків відображають жахливу картину занепаду та соціальні наслідки реформ. «За кілька років у нас склалася ситуація, типова для слаборозвинених країн Латинської Америки та Африки – концентрація більшої частини національного багатства в руках мізерної групи і повне зuboжіння решти населення» [12, с. 6]. Складовою формування життєустрою є процес **відтворення виробничих відносин і соціальної структури населення**. Виробничі відносини в УРСР спиралися на дві основні форми власності: державну і колективну, що дозволяло формувати потужні фонди суспільного споживання і уникати різкого майнового розшарування. В період з 1961 по 1986 рік значно зріс добробут народу: «Реальні доходи на душу населення збільшилися у 2,6 разу, суспільні фонди споживання – більше ніж у 5 разів. Покращені житлові умови більшості сімей. Загально визнані успіхи в розвитку вітчизняної науки, освіти, охорони здоров'я, культури» [21, с. 22, 101]. Україні в спадщину від УРСР дісталася соціальна структура, що мала в основі людей середнього достатку, тобто тих, хто на Заході позначається як «середній клас». Із 1988 до 2001 р. чисельність нижчих прошарків зросла від 5,7% до 88,2%, середніх скоротилася з 75,0% до 9,8%, вищих – з 19,3% до 2% [9, с. 25] і тепер «соціальна структура наближена радше до латиноамериканських або африканських, ніж до європейських взірців» [20, с. 120]. У Спеціальній доповіді «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини» від 10 грудня 2008 р. зазначається: «за офіційними даними, близько 30 відсотків населення України досі перебуває у стані бідності. А якщо застосувати критерій бідності, встановлений Світовим банком, який дорівнює денному споживанню на 3 долари США, то до категорії бідних в Україні треба зарахувати майже 70 відсотків її населення. **В основі проблеми бідності в Україні, де існують розвинуті промисловість і сільське господарство, де високий рівень освіченості населення, лежить насамперед брутальне порушення прав більшості членів українського суспільства на доступ до ресурсів, до національного багатства. До найбільш уразливих верств населення з високим рівнем бідності належать інваліди, пенсіонери, мешканці села. Особливо потерпають сім'ї з дітьми, де бідність зростає прямо пропорційно кількості дітей. Саме низький рівень доходів є одним із чинників сучасної демографічної кризи, внаслідок якої Україна втратила за останні 15 років понад 6 мільйонів населення» [5, с. 10].**

Порівнюємо **відтворення політичної системи суспільства** в радянський післявоєнний період і в сучасній Україні. Політичну основу радянського суспільства складала система Рад народних депутатів, у якій були представлені різні групи робітничого класу,

колгоспного селянства, інтелігенції. Ця система забезпечувала зворотній зв'язок між потребами народу і політикою держави, незважаючи на домінуючу роль компартії. Неупереджені дослідники визнають, що та система була більш демократичною як за складом, так і за політичним курсом, ніж політична система в сучасній Україні, яка забезпечує панування олігархо-бюрократичного режиму. Діюча Верховна Рада України, за словами народного депутата Є. Царькова, перетворюється на «клуб олігархів», оскільки «сьогодні маємо в парламенті 301 гривневого мільярдера». Президентом України або народним депутатом може стати лише той, хто здатний витратити чимало мільйонів доларів. У сучасній Україні відчуження більшості громадян від влади, власності й інших ресурсів, необхідних для облаштування нормального життя, негативно впливає на формування політичної культури. В.І. Воловик застерігає: «...існуючі в суспільстві структури державної влади, виступаючи в якості елементів, що утворюють систему політичної культури, зумовлюють значною мірою тип останньої. Однак цим функції влади по відношенню до політичної культури не вичерпуються. Вона, зокрема, може відігравати роль важливого фактору розвитку, підвищення рівня політичної культури. Але при цьому слід мати на увазі, що названа функція притаманна не будь-якій державній владі. Для того, щоб вона реалізувалась, влада, в свою чергу, повинна з необхідністю відповідати одній з найважливіших вимог – вона повинна ґрунтуватися на такому економічному фундаменті, який здатний формувати вітчизну для тих класів, соціальних шарів та груп, які об'єктивно покликані служити потенційною базою сил прогресу даного суспільства» [6, с.168]. Важливою складовою формування життєустрою народу є **відтворення умов існування, яке відображене зв'язком природного і соціального середовища**. С.Г. Кара-Мурза позначає цей зв'язок поняттям «техносфера». «Людське суспільство живе в штучно створеному світі, через який взаємодіє з природою, – *техносфері*. Кожне суспільство будує свою техносферу під впливом і природних умов, і культурних норм (це видно на прикладі таких найдавніших технічних пристроїв як одяг та житло). Частини техносфери існують як *техніко-соціальні* системи – техніка створюється і використовується людьми з певною культурою, іноді з високим рівнем освіти і спеціалізації, в рамках певної організації. ... Утворившись у залежності від природного середовища, доступності ресурсів і культури даного суспільства, великі технічні системи в свою чергу дійсно стають *матрицями*, на яких відтворюється це суспільство. Переплітаючись одна з одною, ці матриці «тримають» країну та культуру і більш або менш жорстко задають той простір, в якому існує і розвивається країна. Утворюючись *історично*, **інституціональні матриці** мають велику інерцію, так що заміна їх на інші, навіть дійсно більш досконалі, завжди вимагає великих витрат» [14, с. 30].

Життєустрій українського народу: від радянської до пострадянської епохи

Оцінюючи техносферу радянського періоду, С.Г. Кара-Мурза зазначає: «Ми жили в техносфері, створеній майже виключно зусиллями власної інноваційної системи – при тому, що її ресурсне забезпечення було незрівнянно меншим (на два порядки), ніж на Заході» [13, с. 73]. Ключову роль у відтворенні техносфери відіграє національна наука. «До 1991 року українська наука в багатьох галузях була на рівні передової світової науки. Тоді її продукція становила загалом біля 30 % усієї наукової продукції СРСР (...). Сьогодні наша наука знаходиться у повному занепаді. По-перше, значно зменшилося фінансування. У колишньому Радянському Союзі бюджетні видатки на науку постійно, з кожним роком збільшувалися. У 1980 році на науку йшли 4 відсотка державного бюджету. За 10 років кошти, виділені на науку, подвоїлися і в 1990 році склали вже 5 % бюджету. В Україні ж з кожними роком все зменшуються видатки на науку, і в бюджеті на 2003 рік на неї заплановано всього лише 0,3 % видатків бюджету. Таке фінансування гідне найвідсталіших африканських країн. Все це означає, що українська наука приречена не просто на втрату світових позицій, не просто на значне і принизливе відставання, а фактично на ледве помітне, малопродуктивне животіння. Сьогодні науковий потенціал України швидко прямує до нуля; велика кількість нових, цінних наукових ідей не має найменших шансів отримати можливості для свого втілення в українських наукових лабораторіях» [12, с. 216]. З'являється усвідомлення небезпеки від деградації науки для техносфери. «Тенденція до деградації національної науки, яка загрожує підривом усіх сфер життєдіяльності суспільства – від подачі тепла й світла в будинки до забезпечення безпеки країни, запобігання техногенним і соціальним катастрофам». «Як свідчить досвід розвинутих країн, для відчутного приросту національного валового продукту за рахунок наукомістких технологій потрібно витратити на науку не менше 2,5-3,5 відсотка. Український парламент ще у 1993 році прийняв постанову про те, щоб у законодавчому порядку встановити рівень асигнувань на сферу досліджень і розробок у розмірі 1,7 відсотка ВВП, однак реальні витрати виявилися значно меншими. Тільки з 1990 до 1994 року частка загальних витрат на науку з Держбюджету у ВВП зменшилася майже в п'ять разів (з 3 до 0,6%). За даними ЮНЕСКО, це рівень африканських країн, розташованих на південь від Сахари. У 1999 році бюджет передбачав 1 відсоток ВВП на науку – в дійсності отримано 0,4 відсотка. В 2000 році заплановано надходжень більше 1 відсотка, а фактично надійшло також 0,4 відсотка» [4, с. 73, 71].

Органічною складовою формування життєустрою народу є його менталітет, який впливає на **відтворення соціокультурної сфери**. «**Менталітет національний** – типова, архетипна для кожної нації система цінностей, поглядів, світосприйняття, рис, характеру, норм поведінки. Характеризується стійкістю, неусвідомленістю на

індивідуальному рівні, незмінністю, консерватизмом. Незначною мірою піддається впливу ззовні, спробам ідеологічного, адміністративного, правового чи управлінського тиску. На індивідуальному рівні менталітет національний формується у соціалізації, етнічній самоідентифікації та самореалізації особистості» [7, с. 237]. Уже в 2001 р. дослідники звернули увагу на суперечність між політичним курсом правлячої верхівки і менталітетом народу. «Політична «еліта» і президент не вважають навіть за потрібне ставити запитання: чи бажає український народ жити за західними моделями життєбудівництва, що впроваджуються в країні під лозунгами необхідності переходу на «цивілізований» шлях розвитку, з використанням принципів так званих «загальнолюдських цінностей», чи «входження в європейський дім»? Для себе вони визначилися. Альтернативи відсутні. Європейський вибір і НАТО. Іншого не дано, – вважає влада» [12, с. 12]. Відрив політичного курсу правлячої верхівки від менталітету народу перетворюється на загрозу самому існуванню народу. «На даному історичному етапі розвитку в українського народу є дві можливості: фізично зникнути чи вижити, розпочавши жити своїм розумом, а не розумом «західних учителів». Для того, щоб вижити, необхідно визначитись з тим, що відбувається в країні і що дав світу «новий дарунок Заходу» – неолібералізм» [12, с. 13]. Важливим аспектом формування життєустрою народу є **відтворення способу життя соціальних суб'єктів**. «Спосіб життя – сукупність форм повсякденної життєдіяльності в єдності з умовами, що визначають цю життєдіяльність і спрямовують її за допомогою ціннісних орієнтацій та усвідомлених на їх основі потреб. Основні сфери життєдіяльності – праця, побут, громадсько-політична діяльність, культура» [7, с. 417]. Ю. Пахомов звертає увагу на значення способу життя для розвитку країни. «В Україні ж різке послаблення державності відкрило ще й дорогу небаченій раніше злочинності, особливо корупції. В результаті виникла вбивча для духовності атмосфера, і про якісь творчі цінності й думати стало неможливо. Тим більше, що з роками ситуація в країні погіршувалася ще і фактом зростаючого розриву в рівні і способі життя малої частини багатих і величезної маси бідняків. Полярність – коли вона надмірна – не тільки гнітить дух, але й дратує, а це викликає бунти і революції. А до того ж непомірний розрив у доходах калічить дух і психіку як багатих, так і бідних. Багатим в атмосфері ажіотажного збагачення не до країни – вона для них тільки годівниця. А бідним теж не до країни: убогість їх роздавлює, озлоблює, підриває впевненість у завтрашньому дні і, головне, позбавляє віри життя» [23, с. 47].

Висновки

Аналіз зміни життєустрою народу засвідчує, що олігархічно-бюрократична влада в Україні ігнорує складові формування

життєустрою, а тому є нездатною забезпечити суспільний поступ і загрожує основам існування українського народу.

Перспективи подальших досліджень:

- проблеми визначаються необхідністю аналізу впливу рушійних сил на формування життєустрою українського народу.

Джерела

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006. – Режим доступу: //

<http://www.nbu.gov.ua/books/2006/06vaos/03/htm>.

2. Антипова А. Національною ідеєю України має бути збереження свого народу // Голос України, № 215 (4715), 13 листопада 2009 р. – С. 2.

3. Ахиезер А.С., Рябова М.Э., Савкин Н.С. Марксова концепция воспроизводства в свете современной философии и науки // Философия и общество. – 2006. – № 4(44). – С. 40-59.

4. Біляцький С., Добровольська А. Чи потрібна партія для захисту вітчизняної науки? // Віче. – 2005. – 5 (158). – С. 71-76.

5. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової на представленні у Верховній Раді України Спеціальної доповіді «Стан дотримання Україною Міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини» 10 грудня 2008 року // Голос України, № 23 (4523), 10 лютого 2009 р. – С. 10-12.

6. Воловик В.И. Философия политического сознания. Монография. – Запорожье: Просвіта, 2006. – 2004 с.

7. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.

8. Гош О. Визначальний фактор відродження продуктивних сил України // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 49-56.

9. Дубровський М., Андрущенко А. Система і трансформації: Програмне забезпечення розвитку сучасного профспілкового руху в Україні // Профспілки України. – 2002. – № 5. – С. 25-30.

10. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – Т. 1: А – О. – 1232 с.

11. Заков І. Компоненти сучасної демографічної кризи в Україні та їх вплив на трудовий потенціал // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 4. – С. 41-46.

12. Збітнєв Ю.І., Сенченко М.І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років. – К.: Вид дім «Княгиня Ольга», 2003. – 250 с.

13. Кара-Мурза С.Г. Антисоветский проект. (Серия: Тропы практического разума). – М.: Алгоритм, 2002. – 288 с.

14. Кара-Мурза С.Г. Реформа и судьба больших технических систем в Российской Федерации: теплоснабжение // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 2. – С. 30-58.

15. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. – 640 с.

16. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От Великой Победы до краха. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. – 768 с.

17. Кара-Мурза С., Телегин С. Царь-Холод, или почему вымерзает Россия // Российский экономический журнал. – 2004. – № 1. – С. 88-93.

18. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы: макросоциологическая и объяснительная гипотеза // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 13-23.

19. Кравченко І.М. Інтенсифікація сільського господарства і продуктивності праці на етапі активної розбудови АПК. – Режим доступу: //

http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Pav/2008_2009/12-21.pdf.

20. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120-136.

21. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Политиздат, 1987. – 352 с.

22. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1986. – 797 с.

23. Пахомов Ю. Система цінностей як фактор конкурентноздатності країн у глобальному світі // Світогляд. – 2007. – № 2. – С. 43-48.

24. Украинская Советская Социалистическая Республика // Большая Советская Энциклопедия. (в 30 томах) / Гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1977. – Т. 26. Тихоходки – Ульяново. – 1977. – С. 535-593.

http://www.nbu.gov.ua/articles/history/uk_2.htm#09.

Стаття надійшла 02.03.10 р.